UPPLANDS-BRO KULTURHISTORISKA FORSKNINGSINSTITUT

Medlemsinformation 4 - september 1995

UKF:s närmast följande aktiviteter

Onsd. 4 oktober, kl 19 - 21, Dagcentralen i Kungsängen, Torget 5. Kostnad 40:-

Fornborgarna i ny belysning

I en nyligen framlagd doktorsavhandling presenterar ***Michael Olausson*** den senaste forskningen kring begreppet fornborgar. De är i själva verket ofta något annat än vad vi i allmänhet föreställer oss.

Stenvallarna som vi finner uppe på så många berg i Mälardalen är rester av inhägnader. Men vad har dessa tjänat för ändamål? Inte förrän under de allra senaste decennierna har man börjat tvivla på det gamla talesättet att borgarna huvusakligen varit en del av bygdens försvar under oroliga tider. Man har bl a talat om tillflyktsborgar och spärrfästen längs gamla sjöleder.

Michael är verksam vid Arkeologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet. *Söndagen den 15 oktober* leder han också en exkursion till den stora "fornborgen" vid Draget mellan Bro och Bålsta. Vi besöker ytterligare en eller två borgar i vår kommun. Ingen av hägnadsanläggningarna i Upplands-Bro har blivit arkeologiskt undersökta. På önskelistan över kommande arkeologiska undersökningar står ett svårförklarat "dike" med en vall på insidan strax nedanför stenmuren vid Dragets fornborg.

Sönd. 15 oktober, kl 10 - 15, saml. vid Kungsängens station kl 10, Bro Centrum, 10.10
Kostnad 60:-

Exkursion - i bilar - till fornborgar i Upplands-Bro under ledning av Michael Olausson.

Förra veckans föredrag följs upp med en utflykt i första hand till den stora *fornborgen vid Draget*, en av Upplands till ytan största. Särskilt skall vi ägna uppmärksamheten åt en förmodad vallgrav med tillhörande pålpalissad. Här finns också några bevarade "ammunitionsförråd".

Vi besöker också några andra borgar i närheten, i första hand det s.k. *Murberget* inne på häradsallmänningen.

Ingen av våra fornborgar är arkeologiskt undersökta, varför det blir utomordentligt intressant att höra vad ***Michael Olausson*** kan ha att säga om dem. I förbifarten kommer vi också att studera hålvägarna vid uppfarten till Dragetborgen och de märkliga istida "bäckravinerna" på andra sidan borgen.

Den som inte är bilburen bör förhandsanmäla sig så att vi kan ordna transport. Ring Börje Sandén, 582 405 15 eller 582 413 55 telesvar/fax.

Onsd. 8 november, kl 19 - 21, Dagcentralen i Bro Centrum, Kostnad 40:-

"Bord Duka Dig!" - måltidens historia från forntid till nutid

Presentation av ***Maud Ekblad***, Järfälla**.**

Bord duka dig! är en historisk kavalkad över måltidens historia, med smakbitar "både för gommen och ögat", i kåseriets form.

Genom en resa i tid och rum studerar vi bord från olika tidsåldrar: forntid, vikingatid, medeltid, 1500-tal, 1600-tal, 1700-tal, 1800-tal och 1900-tal.

När började man äta med gaffel? Vad sa egentligen Cajsa Warg? Kan man ha saffran i håret? Svensk matkultur i stora drag, med några jämförelser med andra länder.

Maud Ekblad arbetar med detta och liknande teman inom skolan i Järfälla. Under hösten har hon erbjudits att demonstrera sina program både på Nationalmuseum och Medeltidsmuseet.

Med denna föreläsning och demonstration ges UKF nu möjlighet att ta ytterligare ett steg i sin uttalade målsättning att bjuda såväl medlemmar som andra intresserade på ett så allsidigt kulturhistoriskt program som möjligt.

Sönd. 26 november kl 15.00. Lennartsnäs, Kungsängen.

Herrgårdskonsert med kulturhistoria.

Johan Westre spelar Chopins samtliga valser. Vi känner Johan från många framträdanden i Bro och Kungsängen ända sedan han var pojke. Senast hörde vi honom vid vårens konsert i Hallwylska palatset. Kulturhistorisk beskrivning av Lennartsnäs.

Konserten äger rum söndagen 26 november kl 15.00. Kostnad 120:- I pausen serveras kaffe för dem som önskar. Herrgårdskonserten kommer denna gång att annonseras offentligt längre fram i höst. Vill du förvissa dig om plats kan du redan nu förhandsanmäla dig på UKF:s telefonsvarare/fax 582 413 55. Inbetalning senast 1 november på UKF:s postgiro 27 58 94 - 4.

Hembygdsföreningarnas aktiviteter (urval)

Bro Hembygdsförening

Torsd. 12 okt kl 19.00. Hembygdsgården Klint, Prästvägen 8, Bro
Markanvändningens återspegling i kyrkomålningarna. Biologen Anders Lindhé kåserar.

Tisd. 7 nov. kl 19.00. Hembygdsgården Klint, Prästvägen 8, Bro
Vikingatida pärlor och teknik. Arkeolog Ulf Kjellén berättar om fynden i Birka.

Stockholms-Näs hembygdsförening

Torsd. 19 okt, kl 19.30. Hembygdsgården vid Kungsängens kyrka.
Bellmansafton med Bengt Jonshult. Trubadur och Bellmansforskare. 30:- inkl kaffe.

Torsd 23 nov. kl 19.30. Hembygdsgården vid Kungsängens kyrka.
Minnen i ord och bild. Möten med en indianstam i Colombia.
Lars Norberg, Kungsängen, berättar. 30:- inkl. kaffe.

Allmänt kulturhistoriskt av intresse

Tredje spåret - en historisk tillbakablick

Frågan om "tredje spårets" *vara eller icke vara* är bara den ena sidan av saken. Den andra är: Vad har historien att berätta om det händelseförlopp som lett fram till dagens spänningsladdade debatt? Man behöver inte ta ställning för eller emot ett tredje spår; själva utvecklingen fram till dagens situation är intressant nog. Här kommer ett försök till en kortare sammanfattning av en fråga som i 150 år flera gånger varit minst lika hett debatterad som nu.

I mitten av 1850-talet började staten sin utbyggnad av stambanenätet. Stockholm spelade en central roll. Man finner att ingen beredning eller utredningsgrupp ens kommer på tanken att lägga ett spår rakt genom stadens centrala delar. Både norra och västra stambanorna föreslås utgå någonstans från Norrmalm. Särskilt västra stambanan - förbindelsen med Bergslagen - var mycket viktig. Nils Ericson - den store järnvägsbyggaren - kommer att få ett avgörande inflytande i väldigt många järnvägsfrågor; västra stambanan läggs på hans förslag söder om Mälaren, (Västeråsbanan, öppnad 1876, blev en privat angelägenhet) och är i sin början gemensam med södra stambanan. Ericsons ledande tanke var att de

statliga järnvägarna skulle dras genom bygder som inte redan hade utvecklade kommunikationer såsom exempelvis ångbåtslinjer. Stockholm får del i stambanenätet år 1860 med en station på Södermalm. 1866 invigs norra stambanan mot Uppsala med station ungefär vid nuvarande Centralens läge.

Alla inser att man kommer att behöva en förbindelse mellan de två stambanorna. Det finns två naturliga lägen att gå över Mälaren: vid nuvarande Västerbron eller Essingeleden. På bägge ställena kunde högbroar garantera ostörd sjöfart på Mälaren. Person- och godstrafik till själva Stockholm kunde sedan ledas ned mot Norrmalm där en s.k. säckstation skulle byggas; liksom på Södermalm. I det läget ingriper på nytt Nils Ericson och får gehör för sitt förslag med en "sammanbindingsbana" på *öppningsbar lågbro* över Söderström (lågbro för att inte alltför mycket störa den känsliga kulturmiljön!). Den invigs 1871. Många hade redan dessförinnan förutspått att järnvägar var något som kommit för att stanna, och att trafiken hela tiden skulle utökas och kräva att den svängbara bron mer och mer skulle ta hänsyn till järnvägens behov till förfång för den viktiga sjötrafiken.

Wallenberg - Ericson

En av de stora motståndarna till Ericsons förslag i riksdagen var A.O. Wallenberg - som bekant även känd bankman. Men alla föll till föga. En teknikens seger över människors sinnen - förutom Ericsons personliga inflytande. Wallenberg framhöll i riksdagen hur han häpnat över alla nackdelarna med Ericsons förslag: "borttagande av dyrbara strandplatser, sammangyttring av bangårdsanläggningar i trängsta delen av staden, störande av sjötrafiken och av förbindelsen mellan Kungsholmen och den övriga delen av Stockholm".

När sammanbindingsbanan så blev aktuell, skulle den dras tvärs över det hus på Riddarholmen, som Wallenberg köpt 1855. Huset låg mellan Riddarholmskyrkan och Riddarholmskanalen. Wallenberg begärde en mycket hög inlösningssumma för huset; nära 3 ggr inköpspriset, som staten till slut tvingades acceptera. Man kan kanske mena att tomtköpet var en skickligt genomförd spekulation för att tvinga upp priset, men inköpet gjordes innan 1856 års järnvägskommitté föreslagit att *västra stambanen skulle gå norr om Mälaren.*

Som väntat ökade tågtrafiken och krävde allt mer tid för passage över Söderström. Man skulle tvingas bygga järnvägsbron högre (26 m) för att få segelfri höjd för den betydande båttrafiken mellan Saltsjön och Mälaren. Den givna lösningen 1901 var broar över Essingeöarna., slopandet av sammanbindingsbanan och säckstation vid Centralen. Man framhåller att sådan lösning hade blivit den vanliga på kontinenten och torde ha framtiden för sig!

Men så kommer den "revolutionerande" lösningen 1915, när man beslutar att bygga Hammarbyleden för att ta hand om all större båttrafik in i Mälaren. Då kunde man ju ha kvar sammanbindingsbanan! Man skulle bara behöva höja den till ca 11 meters segelfri höjd! När alla utredningar är klara i början av 20-talet blir Centralen slutgiltigt utbyggd som genomgångsstation med en väsentligt utökad bangård. Vi fick "Tegelbackseländet" med bomfällningar inte bara för tågens passage, utan även för växlande lok, som måste ut några meter på bron, varvid spårvagnarna mot Kungsholmen blev stående. Ännu 1921 hade man haft som alternativ att flytta genomgångsstionen till trakten av Fridhemsplan och därmed göra Centralen till säckstation. Många hade menat att försäljningen av bangårdmarken vid Centralen skulle gett medel för de fördyrade byggkostnaderna. För att spara pengar kortfristigt permanentades i stället förbindelsen över Riddarholmen.

Hur det sedan gick vet vi alla; sex-filig bilväg, tunnelbanespår och järnvägsspår på Riddarholmen. Tegelbackseländet löstes med ett virrvarr av ramper och centralgestalten för den nu uppkomna situationen, Nils Ericson, flyttades från en undangömd plats till en framträdande position mitt framför huvudingången till Centralen. Hade han fått uppleva invigningen av sammanbindingsbanan 1871, han dog 1870, och fått se konsekvenserna för Stockholm skulle han kanske själv föredragit en placering vid något av sina andra järnvägsbyggen. Eller kanske vid någon kanal; han var ju dock till professionen främst kanalbyggare.

Musik på Almare Stäkets Herrgård

Irène och Johan Seth har nu låtit taga fram en CD-skiva med musik som på olika sätt är förknippad med Almarestäket. Främst är det musik hämtad från det egna notarkivet, som speglar den musikutövning som ägt rum på herrgården alltsedan Helena Charlotta af Ugglas fick den nu berömda hammarflygeln från 1811.

Instrumentet tillhör vårt lands bäst bevarade från tidigt 1800-tal och såväl värdfolket som Musikaliska Akademien vårdar det ömt. Det är samma hammarflygel som Upplands-Bro-borna hade möjlighet att lyssna till våren 1994 vid de fyra konserter som vi tilläts hålla med och kring flygeln.

Nu kan du förvärva CD-skivan för 175:- inkl moms. Du kan bekvämast köpa den på biblioteken i Upplands-Bro eller direkt på herrgården. Den kommer inte att finnas ute i allmänna musikhandeln. Speltiden är över 1 timme 15 minuter. Musik, sångtexter, kompositörer och musiker presenteras utförligt i ett drygt 30-sidigt häfte rikligt illustrerat med äldre och nyare bilder.

Musiken är mycket omväxlande med sång, gitarr, flöjt och naturligtvis typisk musik för hammarflygel. Den framförs av gruppen The Resonance of Sweden.

I detta sammanhang passar vi på att gratulera Johan och Irène till att de fått mottaga Upplands-Bro kommuns företagarpris 1995. Vi uppskattar särskilt det stora kulturhistoriska engagemanget i deras företagande.

1. Tre slag från golvuret i Sjösalongen
2. Stäketsången.
   Anonym.
3. Thema med variationer och Phantasie
   Magnus Stenman
4. Vid Bergsrådinnan Robsons Graf
   Bernhard Crusell
5. Minne af friherrinnan
   Helena Charlotta Åkerhjelm
   Bernhard Crusell. Esaias Tegnér
6. Rondeau op. 17, D-dur
   Wolfgang Amadeus Mozart
7. Vårvisa
   Olof Åhlström
   Text Johan Henric Kellgren
8. Helena, Elegie
   Olof Åhlström
   Text förmodligen Charlotte Cederström
9. Bort allt hvad oro giör
   Carl Michael Bellman
10. Arietta con variazione
    Joseph Haydn. Ed. Peters
11. Ronde d'Auvergne
    Auguste Mathieu Panseron
12. Sonata Ess-dur, sats 2
    Joseph Martin Kraus
13. Visa till Kung Gustav Adolf
    Anonym
14. Källan sprang
    Carl Fredrik Sandberg
15. Mes Troubadours
    Francois Adrien Boieldieu
16. Axels monolog
    Mathilda d'Orozco
17. Romanza
    Mathilda d'Orozco
18. Vallflickans aftonvisa
    Erik Gustaf Geijer
    Arr. från 1839
19. Nocturno
    Maria Fredrica Stedingk
20. Sats 1 ur Sonat op 27 nr 2
    "Månskenssonaten"
    Ludvig van Beethoven
21. Impromtu Gess-dur op. 90
    Franz Schubert

Vikingabåten Aifur

Som bekant uppmärksammade vi Aifurs "experimentresa" till vikingastaden Novgorod förra året när den passerade Stäket. Vi följer naturligtvis båtens öden med intresse. Som förberedelse för nästa sommars fortsatta resa från Novgorod till i första hand Kiev har ledningsgruppen med bl a Rune Edberg under sommaren rekognocerat området genom att färdas sträckan med bil. Snabbt konstaterade man att denna etapp blir besvärligare än den förra. Först har man motström hela vägen till trakten av Smolensk. Sedan vidtar två dragställen. Dragsträckornas längd är helt beroende på vattenståndet vid tillfället. Som allra minst blir det ca 5 km resp. 3 mil. Det är här båtens konstruktion får sitt elddop och vi kan få en uppfattning om hur det var för tusen år sedan när våra förfäder tog sig fram just den här vägen.

Väl inne i floden Dnjepr kommer de att förgäves leta efter de strida strömmar som gett namn åt båten. Många och stora kraftverksbyggen har dränkt dem. I Kiev får de på nytt kontakt med svensk vikingahistoria. Det var ju med Jaroslav ("den vise" i rysk historieskrivning), en ättling till nordiska vikingar, som Olov Skötkonungs dotter Ingegärd blev gift.

De omtalade arkeologiska undersökningarna under de senaste åren längs Aifurs färdväg vittnar om mycket stora vikingatida och förvikingatida fynd. Här finns exempelvis Europas största gravfält och troligen den största fyndorten med nordiska föremål i hela världen. Vi har i dagstidningarna kunnat läsa om de ryska arkeologernas bekymmer över brist på pengar, inte bara för att kunna genomföra utgrävningar, utan också för att överhuvudtaget skydda fyndplatserna mot plundring och exploatering.

Till detta kommer återupplivandet av svenska arkeologers iakttagelser redan från tiden före 1939, nämligen att vissa områden skulle ha koloniserats från Mälardalen. Detta hoppas vi kunna utveckla vidare under föredrag och exkursion till Fornsigtuna nästa år.

Birka

I dagarna avslutas 6 somrars arkeologiska undersökningar *innanför* stadsvallen. Här hänvisar jag till kommande TV-program för den intresserade. Vår egen exkursion i våras till Birka gällde som bekant Lena Holmqvist-Olaussons utgrävning *utanför* stadvallen.

Närradion/Turistradion

Under sommaren har UKF ett flertal gånger fått möjlighet att sprida kunskap om våra sevärdheter. Från och med i höst leder Leif Strand på onsdagarna från 17.30 en särskild programpunkt som han kallar Kulturhörnan.

Hänt sedan sist

Rösaring - Arkeologidagen 1995 - med temat forntida symboler.

De två guidade visningarna av Rösaring följdes i fint väder av närmare 150 personer. I det här medlemsbladet har vi ofta haft anledning att diskutera frågor kring den gamla kultplatsen. De är många och av vitt skilda slag och många olika tolkningar kan göras. Att vid en och samma visning hinna beröra dem alla är omöjligt. Inte ens efter den uppföljning av Arkeologidagen som vi genomförde i Dagcentralen i Bro den 20 september kan man påstå att alla aspekter på Rösaring blivit berörda.

De många labyrintfrågorna har blivit utförligt genomgångna i Historiska Nyheter som du kunde läsa i nr 1995:3. Processionsvägen har ännu inte fått en entydig tolkning. Vid Rösaring har man all anledning att ta upp en diskussion kring ortnamnen Härnevi och Ullevi som hänsyftar på de båda fruktbarhetsgudarna. John Kraft har i många år studerat sambandet mellan labyrinter och sådana s.k. teofora ortnamn. Inom kort torde hans omfattande studier i ämnet finnas i tryck. Upp vid Rösaring finns mycket framträdande jordstrålningsfenomen. Det är bara ett par år sedan vi var där tillsammans med Arne Groth för att gå med slagruta, "vinkelpinnar" och pendel. Många av oss andra kunde också få redskapen

att göra utslag. Processionsvägens eventuella astronomiska inriktning lockar folk från när och fjärran till astro-arkeologiska spekulationer. De mycket framträdande geologiska formationerna för tankarna 10 000 år tillbaka i tiden, när de första delarna av Upplands-Bro trädde fram ur ishavet. Historiska beskrivningar av platsen från 1600-talet och framåt ger oss andra tänkvärda perspektiv. Det finns en bevarad folklivsskildring av ungdomars dans i labyrinten. Platsen ger oss anledning att anknyta till såväl isländska sagor som arkeologiska undersökningar. Vid föredraget och bildvisningen kunde gamla kartor ge synpunkter på platsens betydelse. Att processionsvägen upptäcktes först i slutet av 1970-talet, sedan professionella inventerare besökt platsen genom mer än 300 år, är också en rolig ingrediens i Rösarings historia. Sist men inte minst; den vackra naturen och den storslagna utsikten får vi inte glömma bort i den här katalogen över Rösarings märkvärdigheter.

Efter den här uppräkningen verkar det som om det skulle var läge för en mer omfattande beskrivning av Rösaring. Här finns förvisso ett tema för en kommande bok i vår serie Vad hände egentligen? Även om vi i det här fallet inte skall ta ordet "egentligen" alltför bokstavligt.

Vid nästa års Arkeologidag besöker vi Fornsigtuna i Signhildsbergs park. Då är ni välkomna till en inte mindre spännande och sagoomspunnen plats. Även i samband med den exkursionen kommer vi att träffas för bildvisning och spekulationer har vi tänkt oss.

Släktforskardagarna

UKF deltog som utställare i samband med Släktforskarförbundets s.k. släktforskardagar i Medborgarhuset i Stockholm. Under två dagar visade fyra av våra medlemmar vad UKF har att bjuda på i form av böcker, databaser och pärmar med våra 6000 ortnamnskort; våra drygt 2000 ortnamn; en sammanställning av jordeböckerna 1535-1875; register över samtliga lantmäterikartor för Upplands-Bro; den kompletta mantalslängden för 1720 med alla uppgifter om skatt, ägare och brukare av alla skattlagda gårdar i kommunen. Dessutom den färdiga pärmen med sammandrag av över 900 uppsatser ur Journal för hushållningen 1776 - 1813. Den finns nu att studera i biblioteket i Bro.

Assurs by

I augusti demonstrerades projektet på plats för ett 50-tal personer från olika myndigheter och institutioner. Det har också fått en mycket framträdande plats i den katalog över liknande projekt som sammanställts av The Council of Europe's Viking Network. Vi gratulerar Thore Isaksson till de hittills vunna framgångarna och hoppas att Upplands-Bro har möjlighet att svara upp mot de förväntningar som nu ställs på kommunen från många håll långt utanför Upplands-Bros gränser.

Övrigt

Kommunens evenemangskalender "Det händer i Upplands-Bro"

På förekommen anledning vill jag framhålla att alla föredrag o. dyl, som annonseras i kalendern är offentliga. Ta med dig vänner och bekanta. På senare tid har vi naturligtvis blivit tvungna att ta ut viss deltagaravgift.

Köp våra böcker och tidningen Kultur & Historia
Böckerna kostar 180:- inbundna + porto 24:-
Kultur & Historis 40:- + porto 11:-
Porto vid köp av 3 eller flerböcker 52:-

Teledonsvarare 582 413 55 eller **postgiro 27 58 94-4**
Medlemskap i UKF 75:-

Vänliga hälsningar

Börje Sandén